

УДК 339.738+339.923:061.1EU

JEL: F02, F15, F45

Сіденко В.Р., д-р екон. наук

науковий консультант Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова,
головний науковий співробітник
Інституту економіки та прогнозування НАН України

КРИЗОВІ ПРОЦЕСИ У РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄС: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглядаються основні фактори, що зумовлюють кризові процеси в розвитку інтеграції в рамках ЄС та єврозони, пов'язані з асиметрією в системі макро-економічного регулювання та у співвідношенні між комунітарним та національним регулюванням. Автор обґрунтовує тезу про зумовленість кризи ЄС з циклічністю розвитку процесів регіональної інтеграції, пов'язаною з Кондратьєвськими довгими технологічними хвилями. Узагальнено існуючі теоретичні підходи до питання дезінтеграційних процесів та описано можливі сценарії подальшої еволюції ЄС та єврозони, які можуть реалізовуватись як у напрямі посилення інституційної інтеграції, так і певної дезінтеграції та утворення моделі диференційованої (різномірневої) інтеграції. Зроблено висновок, що інтеграційна стратегія України має бути скоригована і враховувати різні варіанти можливої подальшої еволюції ЄС. Для досягнення успіху ключові аспекти такої стратегії мають бути предметом багатоваріантних наукових досліджень, які обґрунтовуватимуть прийняття в майбутньому відповідних політичних рішень.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, дезінтеграція, єврозона, економічний і валютний союз, кризові процеси, сценарії розвитку інтеграції (дезінтеграції).

1990-ті та початок 2000-х років стали періодом тріумфу процесу європейської інтеграції, який істотно просунувся як в глибину, так і вшир. У першому з цих вимірів було здійснено справжній прорив щодо формування економічного і валютного союзу (ЕВС), апофеозом якого стало запровадження єдиної європейської валюти – євро; у другому – безпрецедентний процес територіального розширення Євросоюзу. Все це давало підстави вважати процес інтеграції в ЄС зразком політики регіональної інтеграції та прикладом для наслідування, а саму структуру ЄС перетворювало на провідний глобальний центр економічної і політичної потуги.

На цьому тлі реакція інтегрованої європейської економіки на глобальну фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр. могла би здаватися парадоксальною. Адже в жодній частині світу, крім пострадянських держав, ця глобальна криза не спричинила такого потужного і тривалого шлейфу соціально-економічної дестабілізації – з далекосяжними політичними і соціально-психологічними наслідками – як це сталося в регіоні ЄС та, особливо, в її серцевині – єврозоні.

© Сіденко В.Р., 2017

І, як це часто буває, шлях від євроейфорії до євроскептицизму і навіть до певної європокаліптики виявився не дуже тривалим. Наростає хвиля політичних заяв політиків найвищого рівня, які ставлять під сумнів перспективи ЄС; у самому Європарламенті майже третина місць належить представникам політичних партій, які скептично ставляться до розвитку євроінтеграції; а їх прихід до влади в ряді провідних країн Євросоюзу може стати реальністю. Але найбільш серйозна ознака політичної кризи європейської інтеграції – рішення Великої Британії про вихід з ЄС, прийняте за результатами червневого (2016) референдуму в цій країні – т. зв. "Брексіт"¹. Новий президент США ставиться до цієї події із симпатією і навіть більше – пророкує, хто може наслідувати британський приклад [1].

Цей новий політичний "мейнстрім", який можна було б назвати *"ренесансом націоналізму"*, спирається на істотне розчарування широких верств населення Євросоюзу в практичних результатах розвитку євроінтеграції, що супроводжується помітним падінням рівня суспільної довіри до ключових інститутів ЄС – і це переконливо підтверджують регулярні соціологічні опитування "Євробарометра" та інших впливових соціологічних служб світу².

Передумови кризи в ЄС визрівали упродовж тривалого періоду. Ще десятиріччя тому з'явилися публікації, що акцентували на серйозних вадах у розвитку ЄС та його країн-членів (див. [3; 4]). Але після того, як глобальна криза відступила, перетворившись у 2010 р. на кризу в зоні євро, виник "дев'ятий вал" публікацій з тематики кризи ЄС (див., зокрема [5–10]). Дуже показовою стала реакція на це питання Дж. Сороса, який не лише ще в 2011 р. проголосив, що "ЄС перебуває на межі розпаду" [8], але й охарактеризував стан Євросоюзу саме як трагедію [9]. А американські професори Н. Гілман та С. Вебер проводять пряму паралель між нинішнім станом ЄС та періодом розпаду СРСР [10].

Водночас в академічному світі інтенсивно поширюються дослідження теоретичних питань дезінтеграції (див., зокрема, [11–18]) – ця проблема ще зовсім недавно була майже "білою плямою" в теоретичному дискурсі міжнародної економіки. При цьому підкреслюється комплексний характер кризових проявів в ЄС, які зумовлюють можливість такої перспективи. Зокрема, у щойно опублікованому дослідженні Т.І. Беренда [7] констатується одночасна наявність дев'яти криз у розвитку ЄС – п'яти "явних" (криза євро, грецька боргова криза, російський виклик європейській безпеці, вихід Британії з ЄС, міграційна криза) та чотирьох більш "прихованих" ("демографічна бомба з часовим механізмом", продовження процесу розширення ЄС та його суперечлива політика сусідства, "зворотні тенденції" у процесі трансформації в країнах Східної Європи та деякі негативні властивості сучасного капіталізму – спекулятивні кризи, безробіття та нерівність).

Однак слід наголосити на тому, що саме по собі виявлення численних кризових ознак ще не є достатнім для однозначних висновків про "занепад" ЄС –

¹ *Brexit* – скор. від "*British Exit*", дослівно "Британський вихід".

² Цей аспект питання досліджений автором в доповіді [2].

тим більше, що кризові процеси відбуваються одночасно зі спробами реалізації курсу на завершення формування ЄВС³. Реально ми маємо справу зі складним і неоднозначним процесом, який за будь-яких обставин неправильно змальовувати лише в одному кольорі.

Більше того, для того щоби правильно розуміти "логіку" розвитку цього контраверсійного процесу, ми маємо просуватися в аналітичному плані не стільки вшир, скільки вглиб, намагаючись виявити витоки кризових процесів саме як *ендогенні* феномени, закладені в самій структурі євроінтеграційного процесу, принаймні в тому його форматі, який визначений пануючою з середини 1980-х років політико-економічною моделлю розвитку європейської інтеграції⁴. Лише такий підхід дасть нам можливість уникнути спокуси слідувати за модними політичними гаслами та неупереджено побачити перспективи євроінтеграційного процесу.

Джерела кризи – "підводні камені" політики завершення формування економічного і валютного союзу

Закладений у 1990-х роках курс на форсоване формування ЄВС у складі Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), ґрунтувався на оновленій "філософії інтеграції", що являла собою виразний відхід від неофункціоналістської парадигми, котрою керувалися європейські політичні лідери упродовж початкових етапів розвитку інтеграції. Характерними особливостями останньої були виразний прагматизм та уникнення складних політично чутливих питань, здатних породжувати або загострювати протиріччя між країнами-членами: прогрес інтеграційного процесу за таких умов відбувався шляхом т. зв. "переливу" (*spill-over*) – поширення на нові сфери мірою досягнення *практичного* успіху в реалізації попередніх завдань інтеграції, який об'єктивно розширював коло прихильників інтеграційного процесу.

У нових же умовах швидкого наростання глобалізаційних процесів, з їх домінуючою парадигмою мислення категоріями великих економічних просторів за наростаючої лібералізації руху факторів виробництва та гомогенізації умов ведення бізнесу, гору почали брати більш радикальні підходи, фактично побудовані на традиціях європейського федералізму – з його властивістю до постановки амбітних, політично детермінованих цілей. З 1990-х років побудова Європи – це вже не стільки *прагматичний, секторально* сконцентрований та економічно зумовлений "знизу" процес поступової еволюції, скільки *пришвидшений і масштабний* процес, політично націлений "зверху" на далекосяжну інституціоналізацію єдиного європейського простору. Саме в руслі цієї домінуючої політичної обумовленості була сформована *нова модель* європейської інтеграції, що характеризувалась, зокрема, такими властивостями, як утворення єдиного європейського ринку без кордонів та з єдиною європейською валютою, із значно підсиленими функціями комунітарних органів регулювання і виразними тенденціями до впровадження елементів *політичного союзу* (з утворенням, поряд з ЄЕС, нової політичної надбудови – Євро-

³ Основні напрями та інструменти цієї політики детально висвітлені автором у [19].

⁴ Ці питання детально висвітлені автором у його монографії [20].

пейського Союзу та перспективою прийняття єдиної європейської конституції). При цьому передбачалося, що цей процес кардинального *поглиблення* євроінтеграційного процесу відбуватиметься *паралельно* з процесом істотного *розширення* сфери дії інтеграції – не лише на нові сфери суспільно-економічного і соціально-політичного життя всередині європейського співтовариства, але й за межі співтовариства – перехідні до ринкової демократії країни Східної Європи.

У рамках цього підходу особливе місце посідало мислення категоріями запровадженої Нобелівським лауреатом 1999 р. канадцем⁵ Р. Манделлом (*R. Mundell*) концепції "оптимальних валютних зон" (*optimum currency areas*), яке, власне, і призвело до ідеї форсованого – всупереч застереженням багатьох економістів⁶ – переходу від національних валют до єдиної європейської валюти євро.

Це вже сьогодні інший Нобелівський лауреат – Дж. Стігліц (*J. Stiglitz*) публікує своє нове дослідження під промовистою назвою "Як спільна валюта загрожує майбутньому Європи" [22]: у 1990-ті гору взяла інша позиція. Інакше в той час і бути не могло, адже економіка країн Заходу перебувала у тій фазі розвитку, коли під впливом масштабних інформаційно-комунікаційних інновацій, у т. ч. й у фінансовому секторі, забезпечувалися високі темпи економічної динаміки – і кризи, здавалося б, залишилися далеко позаду в економічній історії. За таких умов впровадження євро – як практичної реалізації ідеї "оптимальної валютної зони" – ставало додатковим потужним ферментом економічного зростання, оскільки істотно знижувало трансакційні витрати та усувало валютні ризики внаслідок заміни множини національних валют на єдину європейську. І в той період не було очевидним, що валютна інтеграція, як і економічна інтеграція загалом, – це зовсім не окремий *фактор* економічного зростання, а лише елемент *середовища* такого зростання, і що цей елемент може дуже легко перетворюватись із *ферменту* на *інгібітор* економічної динаміки⁷.

Слід зазначити, що у процесі розвитку ідей Р. Манделла були чітко сформульовані умови, за яких може успішно діяти "оптимальна валютна зона", а саме: не лише наявність безперешкодної мобільності праці та капіталу, гнучкості цін та заробітних плат в усьому просторі зони, але й присутність системи фіскальних трансфертів для подолання ефектів мобільності факторів та нейтралізації негативних ефектів для менш розвинених регіонів зони, а також наявність тісно-

⁵ Це взагалі є дуже примітною (для фахівців з тривалим досвідом) особливістю розвитку теорії європейської інтеграції, що багато які фундаментальні ідеї, закладені в її основу, первісно розроблялися і публікувалися за межами ЄЕС (згодом ЄС) – в англо-саксонському світі. Це свідчить, серед іншого, про пряму обумовленість цих ідей пануючими концептами неоліберального мейнстріму, центром генерації якого саме і виступає згаданий ареал. Показово, що теорія Манделла [21], створена ще на початку 1960-х років, була практично реалізована за найактивнішої ролі його самого – як одного з фундаторів антикейнсіанської за своєю суттю економічної теорії пропозиції – лише в 1990-ті роки, коли неоліберальний мейнстрім досяг апогею у своєму пануванні.

⁶ Парадоксально, але факт: серед критиків цієї ідеї перебував й інший патріарх теорії монетаризму – М. Фрідман.

⁷ Про це, вочевидь, варто було б подумати і найбільш радикальним євроінтеграторам в Україні.

го зв'язку між економічними циклами країн-учасниць [23]. Вочевидь, практична реалізація цих підходів у форматі єврозони, де спільна монетарна політика не була підкріплена відповідними механізмами фіскального перерозподілу, не виявила дотримання цих умов. У валютному союзі країн з *істотно відмінними у структурному та інституційному відношеннях* економіками не могла бути дотримана ключова монетаристська передумова – точна відповідність між грошовою пропозицією та потенціалом зростання економіки⁸.

Водночас на цьому тлі виникла ще одна серйозна, на погляд автора цього дослідження, проблема – *асиметрія монетарно-фіскального макроекономічного регулювання*. Адже, окрім авторства ідеї оптимальних валютних зон, Р. Манделлу належить й інша важлива ідея [25], яка стала важливим принципом макроекономічного регулювання, – т. зв. "правило розподілу ролей" (*assignment rule*)⁹. Його суть полягає у тому, що у країнах, де політика забезпечення зайнятості та рівноваги платіжного балансу обмежується монетарними та фіскальними інструментами, монетарна політика (рівень відсотка) має спрямовуватись на досягнення бажаного стану платіжного балансу, а фіскальна – на збереження внутрішньої економічної стабільності; застосування ж зворотного порядку призведе до погіршення як внутрішніх, так і зовнішніх параметрів ситуації, оскільки порушить принцип ефективної ринкової класифікації. Ця теоретична конструкція базується, серед іншого, на відомому принципі Я. Тінбергена (*J. Tinbergen*), згідно з яким кількість інструментів економічної політики не може бути меншою за кількість незалежних цілей політики. Таким чином, для того, щоби ефективно досягти бажаної макроекономічної збалансованості одночасно й у внутрішньому, і в зовнішньому аспектах, уряд країни (у широкому розумінні) повинен використовувати певну комбінацію (*mix*) монетарних та фіскальних інструментів.

Запровадження євро, з відповідною передачею функцій монетарного регулювання у виключну компетенцію Європейського центрального банку та керованої ним європейської системи центральних банків мало наслідком виведення інструментів монетарного регулювання з-під національної юрисдикції і фактичну *дезінтеграцію системи макроекономічного регулювання*, коли монетарні інструменти були сконцентровані на комунітарному рівні, а фіскальні залишилися майже виключно у національній юрисдикції. Цей *функціональний розрив* міг триматися лише до моменту виникнення серйозних зовнішньо індукованих макроекономічних збурень – які й настали в 2008 р.

Запровадження єдиної валюти забрало у національних держав важливі інструменти регулювання, пов'язані з дотриманням зовнішнього балансу економічних операцій, а отже, із зв'язком між експортом та імпортом. Як наслідок, виникла проблема значних дефіцитів поточного рахунку у структурно більш слабких економіках, які стали підривати стабільність державних фінансів¹⁰.

⁸ Наявність уніфікованого рівня відсотка для всіх країн єврозони породжувало "асиметричні імпульси" у країнах, чий рівні інфляції та зростання відхиляються від середніх величин [24, с. 12, 19–20].

⁹ Важливий внесок в розробку цієї концепції зробив також Дж. М. Флемінг (*J. Marcus Fleming*).

¹⁰ Саме ця проблема розглядається окремими авторами як "коренева" причина виникнення кризи державних фінансів та кризи єврозони – див., зокрема [26, с. 8].

Зрозуміло, що в умовах відсутності реального доступу до монетарних інструментів регулювання уряди країн, які стикаються з істотним порушенням одночасно і зовнішньої, і внутрішньої рівноваги (а саме такий варіант виник в результаті глобальної кризи), не мали іншого вибору, аніж *гіпертрофовано застосувати фінансові інструменти*, насамперед через значне збільшення бюджетного фінансування – що неминуче вело до відповідної дестабілізації системи державних фінансів. А намагання різко скоротити витрати держбюджету (відповідно до вимог МВФ) у деяких країн-членів, які мали структурно розбалансовані економіки (цей аспект проблеми далі буде висвітлений детальніше) було марним сподіванням, оскільки колапс попиту запуслав механізм економічного скорочення, що призводив до звуження податкової бази і не дозволяв скоротити бюджетний дефіцит. А отже, у підсумку сама належність країни до зони євро ставала для згаданих структурно вразливих країн (передусім Греції) основою для таких рецептів лікування, котрі Дж. К. Гелбрейт абсолютно обгрунтовано назвав "чашею з отрутою", яка руйнує національний економічний організм [27].

Більше того, зазначена дисфункція в системі макроекономічного регулювання, що утворилася внаслідок асиметричного формування європейського валютного союзу, мала далекосяжні соціально-економічні наслідки загалом і призвела до постановки питання про кризу легітимності ЄС¹¹.

Зрозуміло, що зазначена вада системи макроекономічного регулювання в євросоні в умовах поширення глобальної кризи та її перекидання на кризу євросони була ідентифікована і був запропонований рецепт її усунення через форсування процесу завершення ЄВС – як триєдиного процесу утворення банківського і фінансового союзів, а також запровадження єдиної європейської системи макроекономічного регулювання (т. зв. "Європейський семестр"). Одним з ключових напрямів цього процесу є ліквідація зазначеного монетарно-фінансового дуалізму за рахунок істотно зростаючої інтеграції фінансових систем країн-членів.

З точки зору формальної логіки такий вибір був цілком виправданим, оскільки альтернативні рішення проблеми мали б вести до певного відступу назад в еволюції європейського інтеграційного процесу. Але практичне втілення цього курсу було фактично еквівалентним значному підсиленню ролі комунітарних органів ЄС і, відповідно, обмеженню ступеня автономності національних органів макроекономічного регулювання. Реально ми стикаємося з новою спробою федералізації Європейського Союзу, точніше – його ядра у вигляді євросони, адже "наднаціоналізація" важливих функцій механізму

¹¹ Відомий німецький аналітик з Інституту дослідження суспільств імені Макса Планка в Кельні Ф. Шарпф у цьому зв'язку попереджав [24, с. 2], що Європейський валютний союз "забрав у демократично обраних урядів критично важливі інструменти макроекономічного управління. Але ще гірше, що він став системною причиною виникнення дестабілізуючих макроекономічних дисбалансів, щодо яких країни-члени виявили труднощі або неможливість протидіяти за допомогою інструментів, що залишилися у їх розпорядженні... Ці ефекти підірвали економічну та фінансову стабільність деяких членів ЄВС, що зруйнувало політичні вимоги та очікування такою мірою, яка може трансформувати економічну кризу в кризу демократичної легітимності".

економічної політики з функціональної точки зору просто не може не означати просування у напрямі формування *політичного союзу*.

Така перспектива багато в чому була обумовлена прийнятим у ЄС рішенням про безпрецедентне розширення Євросоюзу. У цьому зв'язку дуже показовою є думка Жака Делора (*Jacques Delors*), колишнього голови Єврокомісії та головного архітектора тієї потужної хвилі євроінтеграції, що зумовила укладення Маастрихтського та Амстердамського договорів та утворення сучасних структур Європейського Союзу: ймовірність того, що ЄС після свого розширення 2004 р. розпадеться, він оцінив у 50%. Ж. Делор ще тоді наполягав на тому, що ЄС повинен знайти реалістичний шлях працювати з більш ніж 27 країнами-членами, інакше "три великі країни – а завтра, можливо, і чотири чи п'ять – приберуть зі столу свої карти і вирішать грати самостійно"¹². І це було б кінцем мрії батьків Європи". І такий кінець Європейського Союзу, на погляд Делора, жодним чином не повинен розглядатися як віддалена перспектива. А єдиним шляхом виходу з цієї небезпечної ситуації – дозволити меншим за розміром групам країн просуватися вперед з більш глибокою інтеграцією та ініційованими ними власними формами взаємодії, якщо вони того забажають" [28].

Нейтралізація ризиків безпрецедентного територіального розширення ЄС об'єктивно потребувала, на погляд Ж. Делора та його однодумців, адекватного посилення "європейської дисципліни" та зростання ролі європейських норм регулювання. Але провал у 2005 р. проекту європейського конституційного договору, який передбачав, серед іншого, запровадження прямих європейських законів, обмежив сферу прямої дії комунітарних (наднаціональних) повноважень і, навпаки, розширив сферу координації дій. Це дало Ж. Делору підстави констатувати наявність у ЄС "*інституційної дезінтеграції*": пропозиція запровадити такий метод економічного регулювання, за якого буде зменшена роль Єврокомісії, а лідери 27 країн щомісячно зустрічатимуться і вирішувати всі питання, є "еквівалентом ООН в її найгірші періоди існування" [29].

Але, з іншого боку, спроби формування потужнішої політичної надбудови є надзвичайно проблемним вибором, зважаючи на низку міркувань. Де-факто цей курс, дозволяючи пом'якшити одні проблеми, породжує або загострює одразу декілька інших серйозних протиріч.

По-перше, економічна доцільність (прагматизм) – не єдиний фактор формування поведінки в європейському соціумі. Критично важлива роль залишається за самоідентифікацією громадян, визначенням ними свої ідентичності та реальним бажанням поступитися, хоча б частково, своєю переважно національною (а нерідко й регіональною) ідентичністю на користь загальноєвропейської. Провал ратифікації Конституції ЄС 2004 р. у Франції та Нідерландах є яскравим тому свідченням, так само як і значне посилення останнім часом ролі правонаціоналістичних партій і рухів у більшості країн ЄС¹³. Спо-

¹² Чи не може стати "Брексіт" лише першою ластівкою у процесі, передбаченому в 2004 році Ж. Делором? – В.С.

¹³ Країні праві партії, які виступають якщо не вихід з ЄС, то за істотний перегляд інституційних засад Євросоюзу, станом на початок 2017 р. займають перші місця в рейтингах популярності у Франції ("Національний фронт" на чолі з М. Ле Пен), Нідерландах ("Партія свободи",

діватися за таких умов на істотне посилення функцій наднаціональних органів – значить не рахуватися з реаліями.

По-друге, процес посилення ролі європейських інститутів був би набагато результативнішим, якби розв'язувалась проблема "дефіциту демократії" в їх функціонуванні. Але попри певні позитивні зміни у структурі та процедурах прийняття рішень у системі керівних інститутів Євросоюзу, кардинального прориву тут не спостерігаємо. Для більшості громадян європейських держав Брюссель виступає осередком євробюрократії, яка, не обрана публічно, у дуже заплутаному процедурному режимі часто приймає незрозумілі рішення із величезними соціально-економічними наслідками. Понад те, інстинктивно більшість розуміє, що подальше розширення функцій комунітарних органів іще більше централізує реальні владні повноваження, відірве їх від місць проживання – всупереч формально проголошеному принципу субсидіарності. Адже яку вагу матиме цей принцип розподілу функцій регулювання та їх концентрації там, де вони можуть краще виконуватись, якщо всі основні грошово-фінансові регулятори будуть централізовані?

По-третє, якщо процеси завершення формування ЕВС не будуть асоціюватися з централізацією повноважень регулювання, а все ж ґрунтуватимуться на активній ролі національних урядів, це неодмінно потребуватиме колосального посилення процесів *координації* економічної політики. При цьому знаходження спільного знаменника у політичному рівнянні з багатьма параметрами і змінним величинами – справа не лише дуже витратна в часовому вимірі, але й зовсім не гарантована через об'єктивну наявність великої кількості розбіжностей у позиціях для країн, які мають істотно відмінні економічні умови та рівні розвитку. Чи не перетвориться цей процес, врешті-решт, на свого роду *déjà vu* Ради Економічної Взаємодопомоги країн колишнього соціалістичного табору?

По-четверте, ефективність функціонування будь-яких центрів координації, узгодження позицій значною мірою зумовлюється наявністю спільного або принаймні близького розуміння змісту тих чи інших процесів і явищ. Це залежить, серед іншого, від порядку ранжування елементів у рамках сформованої національної *системи цінностей*, від особливостей *культури державного управління*. І за всієї значимості процесів європеїзації, зближення "культурних геномів" окремих країн, процес утворення *єдиної європейської культури*, у т. ч. культури управління, досі далекий від завершення: для її формування потрібний *тривалий час успішного* спільного розвитку. А тому залишається широкий простір для *конфлікту різних культур державного управління* в органах взаємодії та керівних органах ЄС, зокрема в Європейській Комісії, яка комплектується за принципом – "усім по сім", а також у рамках гібридних

Г. Віддерс), Італії ("Рух п'яти зірок", Дж. П. "Беппе" Грілло), істотно зросла популярність "Альтернативи для Німеччини". У Польщі та Угорщині уряди очолюються правонаціоналістичними політичними силами, які вже неодноразово вступали в прямий конфлікт з керівними органами ЄС. Керівництво Чеської Республіки ще з часів В. Гавела традиційно займає позицію проти посилення ролі наднаціональних органів Євросоюзу. А про "антиЄСівські" настрої в Греції свідчить хоча б та обставина, що термін "Грексіт" нерідко виступає сьогодні у ЗМІ в одній зв'язці з терміном "Брексіт".

міжпартійних утворень в Європарламенті. Все це неминуче ускладнюватиме досягнення оптимуму в спільному макроекономічному регулюванні.

Чи видається на тлі сказаного незрозумілим рішення Британії про вихід з ЄС, зважаючи на те, що економічна модель цієї країни має виразні відмінності та більше тяжіє до американської, аніж до будь-якої з європейських моделей економічного устрою¹⁴?

Важливим обмеженням для політики завершення формування ЕВС є певна *інституційна неадекватність комбінації політики поглиблення і політики розширення*. За своєю структурою це два різні процеси, і абсолютно зрозуміло, що здійснювати будь-які організаційні перебудови значно легше в більш обмеженому просторі. Поєднання цих двох процесів у часі призводить до значного зростання *адаптаційних шоків*, які пов'язані з браком здатності пристосуватися до нових принципів організації. Збільшення якісної гетерогенності учасників, яке неминуче викликає процес розширення, істотно збільшує *ризик інституційного провалу* у процесі реформ, коли система, перш ніж перетвориться на щось нове і більш ефективне, може з легкістю увійти в режим "штопору" і зазнати катастрофи. Сьогодні вже є підстави для висновку, що принципове рішення, прийняте ще в 1990-х роках про найбільше в історії розширення ЄС (не завершене й досі, оскільки ще декілька країн формально перебувають у статусі кандидатів на членство в ЄС або вимагають надання їм такого статусу у близькій перспективі) було результатом превалювання *політико-ідеологічних* міркувань і достатньою мірою не ґрунтувалося на розумінні закономірностей розвитку інтеграційних процесів. Фактично воно зробило істотний внесок у процес ускладнення умов функціонування ЄС і розвиток кризових тенденцій усередині нього.

Нарешті слід звернути увагу й на обставину, яка до цього моменту майже повністю схована від зору дослідників, – об'єктивно зумовлену *нелінійність розвитку інтеграційних процесів*. Подібно до процесів, які відбуваються в глобальному середовищі, процеси регіональної інтеграції, схоже, можуть протікати виключно у *хвилеподібному* режимі, який визначається перебігом хвиль соціально-економічного розвитку в цілому. У цьому контексті особливо важливо відстежити залежність піднесення та спадів у розвитку інтеграції залежно від фази довгих Кондратьєвських хвиль зміни технологічної парадигми. Адже процеси інтеграції, які за свою суттю передбачають істотні зміни у структурі економіки та соціальних інститутах (якщо учасники переходять до вищих стадій інтеграції), мають орієнтуватися саме на досягнення довгострокових цілей розвитку, які тісно залежать від технологічних змін.

Є достатні підстави вважати хибною думку про те, що наявність великого економічного простору має *незмінно* велике значення для розвитку. Насправді, ця теза, яку ретельно обґрунтовували в період панування масового виробництва періоду панування третього і четвертого технологічних укладів, зовсім не виглядає безумовною в період поширення гнучких виробничих

¹⁴ Розгорнута аргументація цього рішення і, водночас, перспективне бачення "моделі" майбутньої присутності Британії у світі саме як глобального, а не регіонального "гравця", були викладені урядом цієї країни в [30].

систем на базі технологій п'ятого–шостого укладів. Поширення в сучасному світі "четвертої промислової революції", з її тенденціями до індивідуалізації (персоналізації), ставить під сумнів двовимірну логіку "великий або малий": у ній реально зникає така *альтернатива*; може бути присутнім і те, і друге. Але, крім цього, можливі *циклічні коливання відносного значення різних форм організації економічного простору*.

Взагалі, інновації, як свідчить теорія, виникають первісно в *локальному* середовищі, лише згодом поширюючись на більш широкий простір. У початкових фазах Кондратьєвської хвилі розмір економічного простору не відіграє значної ролі; навпаки, великі простори в цей період асоціюються саме із технологіями, що починають застарівати, на котрих функціонують повсюдно поширені (в сучасних умовах – транснаціоналізовані) мережі виробництва та збуту¹⁵, що мають бути зруйновані у процесі інновацій відповідно до відомого Шумпетерівського принципу творчого руйнування.

У світлі такої логіки руйнування існуючих глобальних або макрорегіональних зв'язків, як наслідок кардинальної зміни інституційних та політичних умов регулювання, зовсім *не обов'язково* означає відкат у минуле – до часів замкнених національних господарств (хоча ймовірність такого перебігу подій як тимчасового явища і не можна виключити). Адже руйнування старого (хоча й повсюдно поширеного) може, навпаки, звільнювати простір для розвитку нового. Інша справа, чи буде цей вільний простір дійсно заповнюватись новим, або вести до поширення архаїки – як ми бачимо на практиці деяких країн, що "реформуються". І в цьому зв'язку *наявність певних моментів руйнування, дезінтеграції застарілого і того, що втратило свою актуальність, зовсім не є катастрофою, а, навпаки, – передумовою подальшого розвитку*.

Процеси *нового підвищення* ролі великих економічних просторів, а разом із тим і процесів глобалізації та регіональної інтеграції, відбуватимуться у *майбутньому* паралельно із утвердженням нової технологічної парадигми, що потребуватиме великих коштів на своє повсюдне поширення. На нинішньому ж етапі скоріше має відбуватися процес реструктуризації цих процесів, зміни їх пріоритетів відповідно до нового усвідомлення суспільно-економічних та природних викликів та пошуку нових смислів і мотивацій до економічної діяльності.

Ці пошуки нині об'єктивно вимагають значно більшою мірою *гнучкості*, аніж *простору*. Для них на нинішньому етапі уніфікованість економічного простору не має великого значення, навпаки, – *може бути дисфункціональною, оскільки поглинатиме великі обсяги часу та енергії для процесів координації та уніфікації, замість їх використання на творіння нового*. Поширення нового, відповідно до принципів синергетичного мислення, яке найбільш

¹⁵ Одним із фундаментальних постулатів широко відомої концепції життєвого циклу товару (Р. Вернон (*R. Vernon*) та ін.) є те, що новий товар спочатку впроваджується на національному ринку, потім поширюється у вигляді експорту товарів на закордонні ринки, а на тій стадії, коли він вже стає традиційним, утримання його ринку вимагає експорту капіталу та переведення виробництва за кордон (у країни з більш дешевими факторами виробництва) – що, власне, й означає нині транснаціональне виробництво у широкому глобальному або макрорегіональному просторі.

адекватно описує нелінійні процеси виникнення нового, є процесом вибухо-подібним, із стрімким наростанням та величезною витратою енергії: у випадку соціально-економічного розвитку – соціальної енергії творіння нових форм (морфогенезу).

Проте така реструктуризація повинна здійснюватися *керовано* і (наскільки це можливо) на основі раціонально обґрунтованих *передбачень*; інакше світу не уникнути катастрофічного розвитку подій. Адже запитання, поставлене нідерландським дослідником Х. Воллаардом (*Vollaard*) [12] ще у початковий період глобальної кризи (2008 р.): "Чи доживе Європейський Союз до 2024?" – зовсім не видається сьогодні таким вже фантастичним, як раніше.

Можливі сценарії подальшої еволюції європейського інтеграційного процесу

Для того щоби адекватно оцінити можливі перспективи євроінтеграційного процесу, необхідно насамперед відмовитись від його абсолютизації та перетворення на свого роду ікону, якій треба молитися, або ж мантру, котру необхідно щоденно повторювати. Інтеграція як така є не більше, ніж певна технологія вирішення актуальних соціально-економічних та інших питань, яка існує поряд із можливими іншими підходами. Більше того, зрозуміти значення цього інструмента неможливо без розуміння зворотного боку всякого інтеграційного процесу – процесу дезінтеграції, без якого концепт інтеграції і перетворюється саме на ідеологему.

Слід, однак, підкреслити, що питання дезінтеграції тривалий час майже не досліджувалися в теоретичному плані, за винятком спроб аналізу процесів політичного розпаду в тих чи інших частинах світу.

Одним із небагатьох теоретичних концептів регіональної інтеграції, щодо яких були сформульовані умови можливих дезінтеграційних тенденцій, є напрацювання Ф. Шміттера [31–32]. Він стверджував, що в регіональному об'єднанні, поряд зі стратегіями, які передбачають зростання рівня повноважень у прийнятті рішень спільними інститутами (*build-up*), розширення сфери спільних рішень та зобов'язань (*spill-around*) та поєднання цих двох тенденцій (*spillover*), або ж відносну стабілізацію та обмеження динаміки регіонального процесу у рамках т. зв. "зони байдужості", можливі й певні реверсивні рухи, а саме:

- *"відсікання зайвого", або "окопування" (retrench)* – коли у відповідь на труднощі в розвитку відбувається скорочення витрат та виведення спільних інститутів з певних сфер (за можливого підвищення рівня спільних підходів у тих сферах, які залишаються);
- *приведення в неорганізований стан (змішування сплутування, "помутніння" – muddle-about)* – фактичне зведення процесу інтеграції до дискусій, які не породжують реальні зобов'язання та виділення відповідних ресурсів.
- *зворотний перелив (spill-back)* – відступ інтеграційного процесу назад як відносно сфери дії, так і обсягу повноважень спільних інститутів, з можливим поверненням до стану, що передував початку інтеграції.

Ф. Шміттер зазначав¹⁶, що як тільки процес регіональної інтеграції не знаходить відповіді на кризові явища, він призводить до дезінтеграції. Висунута ним "гіпотеза політизації" наголошувала на можливій тенденції до зростання суперечливості процесу спільного прийняття рішень у періоди переоцінки інтеграційних стратегій, що, у свою чергу, може зумовити відкритий перегляд спільних цілей та зсув прихильності акторів та їх очікувань у напрямі нового регіонального центру. Проте рух "донизу" та "назад" тягне за собою не лише відмову від вигід, пов'язаних з вищим рівнем співробітництва, але й втрату ресурсів, вкладених раніше у створення спільних інститутів. Дезінтеграційним процесам перешкоджає і тенденція до зростання рівня взаємної детермінації процесів у країнах-членах у міру просування до вищих рівнів інтеграції. Не менше значення мають і різноманітні символічні ефекти розпаду існуючих структур.

Але проблеми для розвитку інтеграції можуть наставати і тоді, коли темпи або обсяги індукованих ними змін є надто великими, коли окремі члени співтовариства не здатні адаптуватись до таких змін – і це може породжувати захисні реакції відносно регіонального інтеграційного процесу.

Останнім часом ми спостерігаємо істотне підвищення інтенсивності досліджень дезінтеграційних процесів, спрямованих на заповнення вакууму у цій сфері в контексті викликів, що виникають у реальній практиці євроінтеграції.

Можливі сценарії дезінтеграції на загальнотеоретичному рівні дослідили А. Лібман та Б. Хейфец [18], які виокремили такі її чотири варіанти: "конфліктну", "стагнуючу", "шокову" та "дивергентну" (табл. 1). При цьому вони підкреслили, що ці моделі зазвичай не зустрічаються у "чистому вигляді", а частіше виступають у певних комбінаціях.

Стосовно дезінтеграційних тенденцій усередині ЄС слід відзначити декілька важливих теоретичних підходів, обґрунтованих Х. Воллаардом [12–13] на основі застосування теоретичних положень С. Бартоліні [33]¹⁷. Автор доводить, що процес дезінтеграції неправильно розглядати як дзеркально *зворотний* процес по відношенню до інтеграції. Європейська інтеграція створила сильну взаємозалежність транскордонних регіональних зв'язків, так що, можливо, дезінтеграція матиме своїм наслідком не повернення до повномасштабного національного державного регулювання, а посилення взаємодії "субнаціональних регіонів" з Брюсселем за рахунок скорочення їх зв'язків з національними столицями. Адже політичні актори, які усвідомлюють високу ціну повного виходу з інтеграції, можуть перенаправляти свою лояльність, очікування та політичну діяльність не назад до національних держав, а в напрямі транснаціоналізованих регіональних властей, формуючи тим самим багатопланові та багатогранні політичні конструкції (*multi-layered, multi-faceted political constructions*)¹⁸.

¹⁶ Стисле викладення основних положень теорії Ф. Шміттера див. [20, с. 370–375].

¹⁷ С. Бартоліні, зокрема, акцентує обумовленість інтеграції та дезінтеграції системним взаємозв'язком процесів зовнішньої консолідації та внутрішнього структурування, специфічний формат поєднання яких формує поведінку акторів у аспекті їх лояльності (*loyalty*), публічної позиції (*voice*) та права на вихід з політичної структури (*exit*).

¹⁸ Така можливість сьогодні проглядається в офіційній позиції керівництва Шотландії відносно "Брексіту".

Таблиця 1

**Класифікація можливих сценаріїв дезінтеграції
(модель Лібмана–Хейфеца)**

Характер/ швидкість процесу	<i>Високий темп розпаду</i>	<i>Повільний темп розпаду</i>
<i>Простір, інтегрований "зверху"</i>	<p>"Конфліктна дезінтеграція"</p> <p>може активуватися різними шляхами: в умовах примусової інтеграції – через пробудження "сплячих інститутів", унаслідок втрати гегемоном лідерства у структурі та його здатності контролювати інтеграційний простір; змінami преференцій політичних гравців під впливом самого процесу інтеграції та досягнення країнами-членами певного рівня економічної та політичної стабільності (інтеграція, що саморуйнується); дією форс-мажорних чинників, які неможливо передбачити, – зміною моделі економічного та політичного устрою, появою нової зовнішньоекономічної стратегії (класичний приклад – розпад СРСР, Югославії, Ради економічної взаємодопомоги).</p>	<p>"Стагнуюча дезінтеграція"</p> <p>тривалий період фрагментації інтегрованого простору та поступове наростання протиріч і перехід у стан "псевдоінтеграції", а згодом – і повний розпад або, можливо, збереження деяких "м'яких" форумів та об'єднань (як це сталося, наприклад, у рамках СНД та Європейської асоціації вільної торгівлі).</p> <p>Може виникати в разі експериментування країнами-учасниками з різними сценаріями інтеграції за відсутності точної інформації про переваги та недоліки кожного з них. Але може бути наслідком і об'єднання в рамках інтеграційного проекту <i>дуже великої кількості країн, які істотно відрізняються одна від одної за різними параметрами розвитку</i>.</p> <p>Виділяються дві альтернативні моделі "стагнуючої дезінтеграції": модель "повної фрагментації економічного простору"; модель "виділення інтеграційного ядра та периферії" (приклад – нинішні євразійські інтеграційні структури).</p>
<i>Простір, інтегрований "знизу"</i>	<p>"Шокова дезінтеграція"</p> <p>зумовлюється швидкою фрагментацією економічного простору в умовах екстраординарних подій – природних катастроф, істотних законодавчих змін, суспільного безладу, гіперінфляції та ін., які зумовлюють розпад економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами.</p>	<p>"Дивергентна дезінтеграція"</p> <p>зумовлюється розпадом та переорієнтацією зв'язків, часто завершуючи "роботу" конфліктної дезінтеграції. Лише у виняткових випадках веде до повної та безумовної фрагментації економічного простору; переважає процес <i>формування нових інтегрованих просторів</i> зі зміною структури взаємозв'язків – "творче руйнування" з боку підприємців, які намагаються визначити оптимальну організацію своєї економічної активності.</p>

Джерело: складено на основі узагальнення поглядів, викладених у [18].

Х. Воллаард сформулював чотири ключові постулати, які визначають перспективи ЄС:

- зовнішня консолідація ЄС залишається слабкою (що виражається насамперед у проникливості та неконгруентності його зовнішніх кордонів) – і це полегшує вихід з його складу;
- європейська інтеграція слугує постійним джерелом незадоволення через різний рівень здатності суб'єктів (залежно від віку, освіти, матеріального статку та володіння мовами, традицій збереження сімейних та соціальних зв'язків) використовувати переваги мобільності, – і це призводить до появи різних ефектів єдиної монетарної політики не лише для різних держав, але й для різних регіонів, породжуючи внутрішні "розломи" і незадоволення серед окремих регіонів, верств громадян та компаній, у т. ч. стосовно розподілу компетенцій усередині ЄС;
- слабка зовнішня консолідація стримує політичне структурування всередині ЄС: постійне розширення Союзу, із супутніми перманентними реорганізаціями та ускладненням комунітарного управління, триваючі суперечки навколо дефіциту демократії в ЄС зменшують упевненість у тому, що голос кожного може бути почутий – і це зміщує баланс вибору на користь здійснення виходу із системи замість голосування за реформи;
- за відсутності за межами ЄС повноцінних опцій повного виходу із Союзу (внаслідок невизначеностей і ризиків, пов'язаних з цим, усвідомлення значного розміру втрат від виходу), євроскептицизм може породжувати лише випадки часткового виходу з окремих сфер інтеграції та голосування за вихід "чужаків" (*exitofothers*); схильність до повного виходу зростає залежно від інтенсивності розчарування в євроінтеграції, зменшення можливості доводити свою позицію на європейському рівні, зниження відданості спільним європейським інститутам, зменшення оцінюваних втрат від виходу та отримання більших можливостей альтернативного отримання переваг від інтеграційних схем за межами ЄС.

Тому лише Велика Британія, на думку автора, є ймовірним кандидатом на повний вихід. Водночас інші євроскептичні країни-члени будуть, скоріше за все, більше схильні або до часткового обмеження участі в євроінтеграції (*opt-outs*) з метою обмеження вартості участі в ЄС, або ж – у разі країн з відносно менш ефективними національними системами управління – до зменшення рівня дотримання правил ЄС, а також до індивідуальної еміграції в інші країни ЄС. При цьому реальним стає формування "усіченого союзу", у рамках якого ЄС отримує час і ресурси для зміцнення "конгруентності кордонів", наприклад, через утворення фіскального союзу, зменшення рівня проникливості кордонів через блокування подальшого розширення, посилення потенціалу дотримання правил Союзу, підвищення лояльності до європейських інститутів та надання більших прав голосу опозиції євроскептиків [13, с. 14].

Ф. Шміттером та З. Лефкофріді [15] розвинені описані вище принципові підходи теорії неофункціоналізму, підкріплені відповідним емпіричним

аналізом, що дало підстави стверджувати про наявність зростаючої ймовірності дезінтеграції в рамках ЄС. Так, зокрема, наявність фактора ризику дезінтеграції вбачається в тому, що для низки країн ЄС (Греція, Велика Британія, Мальта) зовнішня торгівля з країнами – нечленами має більше значення, ніж торгівля всередині ЄС, що доповнюється зростаючою орієнтацією на ринки третіх країн (Китай, ринки країн, що розвиваються, та країн з ринками, що формуються) з боку ключових членів ЄС – Німеччини, Франції та Італії, тоді як позитивний вплив запровадження євро на взаємну торгівлю концентрується переважно у "периферійній зоні" ЄС. Ідентифікована (порівняно з США та Японією) низька здатність ЄС вирішувати проблему безробіття, що поставило під сумнів досягнення важливої передумови стабільності інтеграційного процесу – наявність рівномірного розподілу вигід від інтеграції та конвергенцію країн-членів у аспекті ключових макроекономічних показників та рівня соціального захисту. Значною мірою це стало наслідком превалювання всередині ЄС технократичних неоліберальних підходів, які просували ідеї фіскального збалансування економіки та бюджетної економії як передумови подальшого економічного розширення та бази інвестицій. У реалії же цей курс істотно загострив макроекономічні проблеми низки країн ЄС та зони євро, особливо Греції, яка зазнала 25-відсоткового падіння ВВП за 4 роки та зростання безробіття до 25%, а серед молоді – до 50% [15, с. 21].

Д. Веббер [16] доводить, що ЄС спирається на недостатньо надійний фундамент інтеграції, який може виявитись менш стійким щодо чинників дезінтеграції, ніж на це вказують найбільш поширені теорії європейської інтеграції. Критично важливе значення тут матимуть два фактори. По-перше, піднесення національно-популістичної течії в політиці, яка різко підсилює напруження між вимогами та логікою внутрішньої політики та політикою ЄС, та якісна зміна модальності прийняття рішень в ЄС у період після закінчення "холодної війни" та постмаастрихтський період – з "дозвільного консенсусу" (*permissive consensus*) на "недозвільну незгоду" ("*unpermissive dissensus*")¹⁹. При цьому зростаючі обсяги транснаціональних обмінів не змогли породити відповідне їм зростання європейської політичної ідентичності: лише 10–15% громадян країн ЄС є "справжніми європейцями" – тими, хто має глибинні матеріальні та культурні зв'язки зі своїми візаві в інших країнах Європи, і за таких обставин підтримка населенням ЄС та інтеграційного процесу сильно залежить від змін економічної кон'юнктури та інших короткострокових змінних факторів [16, с. 11–12]. По-друге, не виключена еволюція ролі Німеччини, як "напівгегемона" в ЄС, який, до цього часу виступаючи "регіональним скарбником" ЄС, реалізовував курс на формування європейської квазіфедеральної держави. Проте з кінця 1990-х років виразно проєвропейська позиція Німеччини послаблюється і стає більш амбівалент-

¹⁹ По суті аналогічний термін – "стримуюча незгода" ("*constrainingdissensus*") запроваджений у рамках новітнього аналітичного напрямку дослідження процесів інтеграції та дезінтеграції, який отримав назву "постфункціоналізм" та пояснює, чому падає громадська підтримка ЄС населенням – див. [34].

ною [16, с. 14–16]²⁰. Найбільш імовірним сценарієм дезінтеграції за таких умов може стати своєрідна "британізація" європейської політики Берліна, коли Німеччина опанує набагато більш конфронтаційну позицію відносно ЄС, намагаючись обмежити роль наднаціональних органів на користь міжурядових механізмів та просуваючи вперед "диференційовані" форми інтеграції (*Europe à la carte*), що призведе до зміни конфігурації ЄС і зробить його менш монолітним і зв'язаним.

Інші дослідники – Х. Шеллер та А. Епплер [14] відштовхуються від розуміння процесів інтеграції та дезінтеграції як багатовимірних (*multidimensional*) і наголошують на необхідності врахування не лише інституційних та політичних, але й суто економічних та соціокультурних аспектів процесу. Така поліфакторність уможливує *одночасне* існування інтеграційних та дезінтеграційних тенденцій у різних вимірах (інституційному, територіальному, економічному та соціокультурному), коли в одній підсистемі відбувається інтеграція, а в іншій – дезінтеграція, але при цьому події в одній сфері впливають на розвиток в інших сферах [14, с. 26]. З огляду на цей принцип, вони стверджують, що всередині ЄС з початку останньої фінансово-економічної кризи відбувається процес дезінтеграції, насамперед в економічному аспекті та аспекті легітимності, внаслідок істотних втрат через нав'язування проблемним країнам півдня ЄС рецептів жорсткої економії, що призвели до негативних економічних наслідків та соціальної дезінтеграції ("ерозії соціальної тканини" окремих країн). Причому дезінтеграція в економічному аспекті має функціональний характер, коли внутрішній ринок ЄС став розпадатися, по суті, на регіональні субринки внаслідок ринкової "ізоляції"²¹ окремих країн-членів та виникнення реальної асиметрії між багаторівневою політичною системою та ринками (наявні політичні інструменти та ресурси недостатні для відновлення врегульованого стану ринків та захисту їх від системних ризиків), а також виникнення виразних дисбалансів у показниках економічного розвитку і конкурентоспроможності серед країн-членів [14, с. 29, 31].

Я. Зелонка [17], розглядаючи кризу ЄС у широкому історичному контексті і зважаючи на те, що його легітимність спирається насамперед на ефективність інститутів, а не на демократію чи культурну (національну) ідентичність, передбачає три можливі сценарії європейської дезінтеграції:

- сценарій стрімкої (*abrupt*) дезінтеграції під впливом якого-небудь зовнішнього шоку, здатного генерувати анархію, що виходить за межі політичного контролю (наприклад, падіння євро);
- "стрибок у федерацію" (*jump into federation*) – генерування нового відчуття спільності цілей, необхідних для формування нових ініціатив

²⁰ Федеральні землі, за твердженням Веббера, стають менш прихильними до подальшої передачі компетенцій у Брюссель, а експортні потоки Німеччини мають більшу схильність до зростання в напрямі країн Азії, аніж країн – членів ЄС.

²¹ Про зростаюче сприйняття фінансовими ринками держав – членів єврозони як автономних національних економічних просторів свідчать, зокрема, такі явища, як наростання розбіжностей у рівнях ринкових відсотків та оцінках кредитних рейтингів. Вони існують на тлі зростаючих макроекономічних розривів в єврозоні в цілому.

у напрямі формування глибшого політичного, економічного та фіскального союзів;

- "нове середньовіччя" (*new medievalism*) – найбільш імовірний та сприятливий сценарій, коли відбуватиметься прискорення диференційованої інтеграції у рамках концентричних кіл, з інтенсифікацією процесу в одних сферах та збереженням слабкої взаємодії в інших сферах; ЄС при цьому наблизатиметься до середньовічної парадигми, яка передбачає перехресну владних повноважень (*overlapping authority*), множинність лояльностей²², нечіткість кордонів та дуальність конкуруючих універсальних домагань (*universal claims*).

Рівень імовірності настання першого сценарію, на думку названого автора, знижується через його вкрай руйнівні соціально-економічні та безпекові наслідки (сплеск націоналізму, загострення територіальних суперечок, висунення фінансових претензій та ін.). А другий сценарій наражається на перешкоду у вигляді серйозних труднощів ідентифікації тих спільних інтересів, які зможуть утримувати разом федеративне утворення: таке можливе лише відносно обмеженої кількості учасників-одномумців. Але подібне європейське ядро неодмінно створить на континенті нові розподільні лінії, що породять острах та підозри, а не стабілізацію відносин, і може призвести до серйозних міжнародних конфліктів.

На думку автора, жодний з цих сценаріїв не обіцяє ЄС яскраве майбутнє [17, с. 57]. Сценарій "нового середньовіччя" пов'язаний з менш негативними наслідками, проте він вимагає реалізації більшого різноманіття та гнучкості в управлінських підходах, з обмеженням інтеграції лише окремими сферами (торгівля, конкуренція, енергетика), нежорсткістю нормативно-правового регулювання спільними нормами (більше покладання на стимули, аніж на санкції). Метою політики тут має стати не стільки конвергенція та гомогенізація, скільки цілеспрямоване вирішення проблем та взаємне навчання.

Один з провідних болгарських дослідників І. Крастев [35], член правління Європейської ради з міжнародних відносин, стверджує про реальність і чітку окресленість перспективи дезінтеграції ЄС, наголошує на тому, що вперше з того часу, коли після 1945 р. був запущений в дію європейський проект, цілі "дедалі тіснішого Союзу" та "поглиблення демократії" увійшли в суперечку. "Нині досягти політичного союзу, здатного підтримати євро спільною фіскальною політикою, неможливо доти, допоки країни – члени ЄС залишаються повністю демократичними, адже їх громадяни не підтримають цього... Постаючи перед вибором обмежити демократію задля врятування євро або допустити падіння євро з непевною перспективою щодо відновлення демократичних засад, європейців вкотре примушують обирати те лихо, яке менше". При цьому автор вбачає, що за такого стану речей головний ризик для ЄС виходить саме від країн "центру" ЄС з більш сталими традиціями

²² До певної міри це вже наявний факт всередині ЄС, адже, наприклад, Каталонія підпадає під юрисдикцію або Мадрида, або Барселони, або Франкфурта-на-Майні, або Брюсселя – залежно від об'єкта відносин. І ще складніше визначити формат культурної та політичної лояльності каталонців [17, с. 56].

демократії, аніж від його "периферії": як тільки перші (колишні "переможці" від інтеграції) побачать себе основними жертвами інтеграції, можна буде вважати, що "біда приспіла" [35, с. 25, 29].

Ключовим механізмом європейської дезінтеграції може стати колапс єврозони, яка, на думку Нобелівського лауреата Дж. Стігліца, має "природжені вади" [22, с. 5, 7], закладені в самій її структурі – її нормах, правилах та інститутах, які за своїм характером не відповідають різноманітності умов країн-членів. Ці вади пов'язані з тим, що у групі країн з різними умовами економічна інтеграція явно випереджала політичну. Причому механізм євро сприяє збільшенню, а не зменшенню дивергенції між країнами, і тим самим веде до подальшого поглиблення розламу у стані країн-членів. Тому виходом з цієї ситуації може бути або "більше Європи", або "менше Європи" [22, с. 11]. У цьому контексті він окреслив три можливі шляхи розв'язання кризової ситуації: 1) проведення фундаментальних реформ у структурі єврозони та політики, нав'язаної країнам-членам; 2) добре кероване закінчення експерименту з євро як єдиної валюти; 3) сміливе створення нової системи, яка б підтримувала функції "гнучкого євро" (замість єдиної валюти для всієї єврозони мали би бути утворені декілька угруповань, кожне з яких мало би власну валюту в електронній формі) [22, с. 298].

Який із зазначених можливих сценаріїв стане реальністю – сьогодні сказати важко. Адже всім їм протистоїть тверда рішучість керівництва ЄС слідувати курсом поглиблення інтеграції у період до 2025 р. Відома *"Доповідь п'яти президентів"* 2015 р. [36] дала відповіді на існуючі проблеми ЄС на шляху формування чотирьох союзів – повноцінного *економічного, фінансового* (включаючи завершення банківського союзу та прискорення формування союзу ринків капіталів), *фіскального* та *політичного*. При цьому керівники Євросоюзу повністю усвідомлюють необхідність структурної конвергенції – подолання структурних та циклічних розбіжностей серед економік країн – членів єврозони. Магістральний шлях вирішення існуючих проблем вбачається у заходах з посилення політики фіскальних обмежень та стимулювання більшої конкурентоспроможності, більш жорстких комунітарних процедурах запобігання макроекономічним дисбалансам, посилення координації економічних політик.

Проте після референдуму у Великій Британії щодо "Брексіту" цей офіційний курс вже не виглядає таким однозначним: був ініційований процес серйозного *політичного розмірковування над майбутнім Євросоюзу* на основі прийнятої в Братиславі декларації та дорожньої карти [37]. І хоча керівники чотирьох парламентів країн – засновників ЄС [38] закликали до утворення європейської федерації, така радикальність навіть у "ядрі" країн-засновників не має серйозних шансів отримати одностайну підтримку (зокрема, відомі застереження щодо цієї ідеї канцлера Німеччини Ангели Меркель, яку у цьому питанні підтримує Польща [39]). Та й Європейська Комісія вже займає у цьому питанні більш гнучку позицію, що впливає із змісту оприлюдненої 1 березня 2017 р. "Білої книги про майбутнє Європи: роздуми та сценарії для ЄС-27 до 2025 року" [40], що ідентифікує п'ять можливих сценаріїв (табл. 2).

Таблиця 2

**П'ять сценаріїв можливого розвитку ЄС-27 до 2025 року
за версією Європейської Комісії (березень 2017 р.)**

Сценарій	Продовження існуючого курсу	Нічого крім єдиного ринку	"Ті, хто бажать більшого, роблять більше"	Краще менше, але ефективніше	Разом зробимо більше
Єдиний ринок і торгівля	Єдиний ринок зміцнюється, у т.ч. його сектори енергетики та цифрових технологій; ЄС-27 проводить політику укладання дедалі більшого числа торговельних угод	Зміцнення єдиного ринку товарів та капіталів; збереження різних стандартів; вільний рух осіб та послуг не гарантується	Як і у варіанті продовження існуючого курсу, єдиний ринок зміцнюється, а країни ЄС-27 проводять політику укладання дедалі більшого числа торговельних угод	Встановлення спільних стандартів мінімізується, проте їх виконання зміцнюється відносно тих сфер, які регулюються на рівні ЄС; питання торгівлі регулюються виключно на рівні ЄС	Єдиний ринок зміцнюється через гармонізацію стандартів та більш жорсткий режим їх виконання; регулювання торгівлі здійснюється виключно на рівні ЄС
Економічний і валютний союз	Поступове покращення функціонування єврозони	Обмежене співробітництво в єврозоні	Як і у варіанті продовження існуючого курсу, за виключенням групи країн, які поглиблюють співробітництво в таких сферах, як оподаткування та соціальні стандарти	Декілька кроків для зміцнення єврозони та забезпечення її стабільності; ЄС-27 зменшує активність у деяких ділянках політики зайнятості та соціальної політики	Досягається мета створення економічного, фінансового та фіскального союзів, передбачена в Доповіді п'яти президентів 2015 року
Шенген, міграція та безпека	Поступове посилення співробітництва в управлінні зовнішніми кордонами; прогрес у напрямі створення спільної системи надання притулку; поліпшена координація в питаннях безпеки	Відсутність єдиної політики щодо міграції та надання притулку; подальша координація у питаннях безпеки здійснюється на двосторонній основі; запровадження більш систематичного внутрішнього контролю кордонів	Як і у варіанті продовження існуючого курсу, за винятком групи країн, які поглиблюють співробітництво у сферах безпеки та правосуддя	Систематичне співробітництво у питаннях управління кордонами, політики надання притулку та контртерористичних заходів	Як і у варіанті "краще менше, але ефективніше", систематичне співробітництво у питаннях управління кордонами, політики надання притулку та контртерористичних заходів

Продовження табл. 2

Сценарій	Продовження існуючого курсу	Нічого крім єдиного ринку	"Ті, хто бажають більшого, роблять більше"	Краще менше, але ефективніше	Разом зробимо більше
Зовнішня політика та оборона	Досягнення прогресу у формуванні єдиної позиції з питань зовнішньої політики; більш тісне співробітництво в питаннях оборони	Деякі питання зовнішньої політики зростаючою мірою регулюються на двосторонній основі; співробітництво в галузі оборони залишається на нині досягнутому рівні	Як і у варіанті продовження існуючого курсу, за винятком групи країн, які поглиблюють співробітництво у сфері оборони, зосереджуючи увагу на питаннях військової координації та спільного оснащення	ЄС виступає з єдиною позицією з усіх питань зовнішньої політики; створюється Європейський оборонний союз	Як і у варіанті "краще менше, але ефективніше", ЄС виступає з єдиною позицією з усіх питань зовнішньої політики; створюється Європейський оборонний союз
Бюджет ЄС	Частково модернізований з метою відображення порядку денного реформ, узгоджених 27 членами	Перенацілювання на фінансування життєво важливих функцій, необхідних для підтримання єдиного ринку	Як і у варіанті продовження існуючого курсу; додаткові бюджетні асигнування здійснюються окремими країнами-членами для фінансування сфер, в яких вони вживають додаткових зусиль	Істотно переформатується з метою забезпечення відповідності новим пріоритетам, узгодженим на рівні ЄС-27	Істотно модернізується та збільшується, підтримується власними ресурсами; для Єврозони вводиться в дію функція фіскальної стабілізації
Потенціал реалізації	Позитивний порядок денний дій принесе конкретні результати; процес прийняття рішень залишиться ускладненим для розуміння; потенціал реалізації не завжди відповідатиме очікуванням	Процес прийняття рішень, можливо, стане більш простим для розуміння, але потенціал колективних дій при цьому буде обмеженим; питання спільного інтересу країни часто будуть змушені вирішувати у двосторонньому порядку	Як і у варіанті продовження існуючого курсу, позитивний порядок денний дій принесе результати; окремі групи країн спільними зусиллями досягнуть більшого в деяких сферах; процес прийняття рішень стає більш складним	Викликом є досягнення первинної угоди щодо завдань, які стають пріоритетними або підлягають вилученню; після досягнення такої угоди процес прийняття рішень може ставати більш простим для розуміння; ЄС діятиме швидше та рішучіше у сферах, де його роль зростає	Процес прийняття рішень стає швидшим, а виконання рішень повсюдно посилюється; для тих, хто відчуває, що ЄС забрав надто багато повноважень від країн-членів, виникають питання підзвітності

Джерело: [40, с. 29].

З тексту "Білої книги" випливає, що Єврокомісія віддає перевагу п'ятому варіанту ("Разом зробимо більше"), але за певних обставин могла би погодитися і на четвертий ("Краще менше, але ефективніше"). Перший варіант (продовження існуючого курсу) вона, вочевидь вважає функціонально безперспективним, тоді як другий (відкат виключно до моделі єдиного ринку) та третій (по суті, диференційованої моделі інтеграції) вона розглядає як менш бажані. При цьому за жодного сценарію не припускається можливість істотних дезінтеграційних процесів.

У цьому контексті слід відзначити, що наведений Єврокомісією перелік сценаріїв все ж є неповним і не охоплює окреслені вище потенційні перспективи дезінтеграції. Вона, схоже, не приділяє значної уваги ідентифікованим незалежною дослідницькою спільнотою чинникам протидії поглибленню інтеграції, зокрема, можливій наявності об'єктивних меж розвитку інтеграції [41], необхідності врахування наявної різноманітності, яка унеможлиблює здійснення мрій "єврократів" [42] та диференціації режиму регулювання в ЄС [43].

Показовою у цьому сенсі є позиція відомого дослідника Ф. Шарпфа [26], який, беручи до уваги наявність феномена надмірної валютної інтеграції (*monetary-over-integration*) структурно різнорідних політичних економік "Півночі" та "Півдня", протиставляє офіційно проголошеному сценарію форсованої структурної конвергенції країн – членів євросони *сценарій диференційованого Європейського валютного співтовариства* шляхом запровадження гнучкого дворівневого валютного режиму. Цей сценарій фактично передбачає утворення двох різних зон взаємодії – для "північних економік" (або "германської Європи"), що мають великий експортний сектор та інституційні можливості регулювання рівня заробітної плати (Німеччина, Австрія, Нідерланди, Бельгія, Фінляндія, Ірландія), та "південних економік" (або "Латинської Європи": Греція, Іспанія, Португалія, Італія та Франція), що характеризуються відносно більшим внутрішньо орієнтованим сектором та підвищеною схильністю до генерування інфляційних процесів через зростання зарплат. Тим самим пропонується дезінтегрувати нинішній "фундаментально асиметричний" режим євро, який прилаштований саме для структурних умов та інтересів "північних економік" і конфліктує з умовами "південних", прирікаючи їх на затяжні періоди економічного занепаду, стагнації та невисоких темпів зростання [26, с. 18]. Звідси він пропонує запровадити дворівневе Європейське валютне співтовариство (*two-level European Currency Community*), яке б поєднувало зону євро (структурно більш однорідний валютний союз) та країни, що входять до вже існуючої системи регулювання валютних курсів *ERMII* (країни, для економік яких форсована структурна трансформація не є реалістичною, або країни, які віддають виразний політичний пріоритет автономним рішенням [26, с. 46–47].

Якщо цей варіант почне реалізовуватись, – а Ф. Шарпф акцентує увагу не лише на неминучих втратах від дезінтеграції, але й на втратах від уникнення дезінтеграції у випадках, коли вона є нагальною [44], – ми матимемо справу зі *сценарієм контрольованої дезінтеграції*.

Висновки

Таким чином, розвиток і поглиблення євроінтеграційного процесу призвели до критичного наростання протиріч усередині ЄС, першим гучним полі-

тичним наслідком якого стало рішення Великої Британії про вихід з Євросоюзу (ще донедавна абсолютно немислима політична подія), стрімке наростання негативного відношення до європейських інституцій серед різних верств населення країн-членів та значні ускладнення з реалізацією далекосяжних планів розвитку євроінтеграції.

Сьогодні Європейський Союз опинився на своєрідному роздоріжжі, або, кажучи мовою синергетики, у стані бифуркації. Такі стани, як відомо, можуть як зумовити подальший стрімкий розвиток – за рахунок стрибка у нову якість (вочевидь, тією чи іншою мірою у напрямі до *європейської федерації* або ж подібної до неї форми політичного устрою), або ж навпаки – призвести до стрімкої дезінтеграції та формування на цьому просторі фактично двох або навіть більше *субрегіональних інтеграційних просторів* за моделлю *різномірневої* інтеграції. За таким варіантом нинішній ЄС-28 (а згодом ЄС-27) може еволюціонувати у бік спільної інституційної надбудови над цими субрегіональними просторами з моделлю "*вкладених інтеграційних просторів*"²³.

Залишатися ж у стані *незавершеного* інтеграційного процесу, з *асиметричним* розвитком інтеграції в різних сферах і відвертим *відривом економічних механізмів (єдиний ринок) від політичних (національно-державний суверенітет)*, скоріш за все, не вийде. Бо якими б багатобіччючими не виглядали плани брюссельських єврочиновників, *реальна практика* 2010–2016 рр. за свідчила нездійсненність їх радикальних інтеграційних планів.

Вочевидь, найближчим часом ми можемо стати свідками пошуку компромісу між позиціями різних учасників процесу євроінтеграції та відповідного переформатування Європейського Союзу – що поставить перед Україною складні дилеми щодо стратегії її розвитку. Це питання потребуватиме ретельного аналізу *всіх можливих варіантів* еволюції процесу європейської інтеграції, а одночасно і виявлення *всіх можливих форматів участі України* у цьому процесі. Останнє, однак, виходить за межі мети цієї статті і має становити важливий пункт подальшого порядку денного наукових досліджень в Україні.

Список використаних джерел

1. Donald Trump's first UK post-election interview: Brexita 'greatthing'. *The Guardian*. 16 January 2017. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/15/trumps-first-uk-post-election-interview-brexita-great-thing>
2. Сіденко В.Р. Сучасні глобальні кризові процеси і деградація клімату довіри в міжнародних відносинах". *Творення простору суспільної довіри в Україні XXI століття*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 17–19 лютого 2016 року). Київ: ДВНЗ "Університет банківської справи", 2017. С. 307–311.
3. Alesina A. and Giavazzi F. *The Future of Europe: A Reform or Decline*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006. x, 186 p.
4. Taylor, Paul Graham. *The end of European integration: anti-Europeanism examined*. London; New York: Routledge, 2008. 188 p.
5. Hayward, Jack and Wurzel, Rüdiger (eds.) *European Disunion: Between Sovereignty and Solidarity*. New York: Palgrave Macmillan, 2012. xiv, 337 p.
6. Offe, Claus. *Europe Entrapped*. Cambridge, UK: Polity Press, 2015. viii, 136 p.

²³ Концептуально це поняття запроваджене автором у його роботі [20, с. 95].

7. Berend, T. Iván. *The Contemporary Crisis of the European Union: Prospects for the Future*. New York: Routledge, 2017. 170 p.
8. Soros, George and Schmitz, Gregor Peter. 'The European Union is on the Verge of Collapse' – An Interview. *The New York Review of Books*. Vol. 63, No. 2, Feb. 11, 2016. URL: <http://www.nybooks.com/articles/2016/02/11/europe-verge-collapse-interview/>
9. Soros, George with Gregor Peter Schmitz. *The Tragedy of the European Union: Disintegration or Revival?* New York: Public Affairs, 2014. xxx, 173 p.
10. Gilman, Nils and Steven Weber. Back in the USSR. Is the European Union heading for a Soviet-style collapse? *The American Interest*. Vol. 12, No. 3. December 12, 2016. URL: <http://www.the-american-interest.com/2016/12/12/back-in-the-ussr/>
11. Eppler, Annegret & Scheller, Henrik, eds. (2013). *Zur Konzeptionalisierung europäischer Desintegration. Zug- und Gegenkräfte im europäischen Integrationsprozess*, Baden-Baden. Nomos Verlagsgesellschaft, 2013. 346 S.
12. Vollaard, Hans. A Theory of European Disintegration. Fourth Pan-European Conference on EU Politics 25th – 27th September 2008, University of Latvia, Riga. 27 p. URL: <http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/017.pdf>.
13. Vollaard, Hans. Explaining European Disintegration. *Journal of Common Market Studies*. Volume 52, Issue 5, September 2014. P. 1142–1159. Version of Record online: 17 FEB 2014. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcms.12132/pdf>
14. Scheller, Henrik and Annegret Eppler. European Disintegration – non-existing Phenomenon or a Blind Spot of European Integration Research? Preliminary Thoughts for a Research Agenda. *Institute for European Integration Research Working Paper No. 02/2014*. Institut für europäische Integrationsforschung, Wien. 46 p. URL: https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/2014_02_Eppler_Scheller.pdf
15. Schmitter, Philippe C. and Zoe Lefkofridi. Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration. *Chinese Political Science Review*. 2016. No. 1. P. 1–29.
16. Webber, Douglas. How Likely Is It That The European Union Will Disintegrate? A Critical Analysis of Competing Theoretical Perspectives. *Austrian National University, ANU Centre for European Studies Briefing Paper Series*, Vol. 2 No. 3 (October 2011). 21 p.
17. Zielonka, Jan. Disintegration Theory. International Implications of Europe's Crisis. *Georgetown Journal of International Affairs*. Winter/Spring 2012. P. 51–59.
18. Либман А.М., Хейфец Б.А. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция. *Евразийская экономическая интеграция*. Май 2011. № 2 (11). С. 4–18.
19. Сіденко В.Р. Політика завершення формування Європейського економічного і валютного союзу: основні тенденції і можливі наслідки для України. *Економіка України*. 2014. № 10. С. 51–66.
20. Сіденко В.Р. Европейская интеграция и экономическое развитие. НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозир. Киев, 2011. 448 с.
21. Mundell, R. A. A Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*. 1961. Vol. 51 (4). P. 657–665.
22. Stiglitz, Joseph E. *How a Common Currency Threatens the Future of Europe*. New York – London: W. W. Norton & Company, 2016. xxix, 416 p.
23. Frankel, Jeffrey A. and Rose, Andrew K. The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria. *The Economic Journal*. 1997. Vol. 108 (449). P 1009–1025.
24. Scharpf, Fritz W. Monetary Union, Fiscal Crisis and the Preemption of Democracy: LEQS Annual Lecture Paper 2011: Paper presented at the LEQS Annual Lecture 'Saving the Euro – at the expense of democracy in Europe?' on 12 May 2011 at the London School of Economics. 50 p.
25. Mundell, Robert A. The Appropriate Use of Monetary and Fiscal Policy for Internal and External Stability. *IMF Staff Papers*. 1962. Vol. 9, No. 1 (March). P. 70–79.
26. Scharpf, Fritz W. Forced Structural Convergence in the Eurozone – Or a Differentiated European Monetary Community. *MPIfG Discussion Paper 16/15*. Köln: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung, December 2016. iv, 52 p.

27. Galbraith, James K. *Welcome to the Poisoned Chalice: The Destruction of Greece and the Future of Europe*. New Haven, CT: Yale University Press, 2016. 232 p.
28. Charlemagne: The return of Jaques Delors. *The Economist*. 2004. 12 February. URL: <http://www.economist.com/node/2424124>
29. Rousselin, Pierre. "Après les pompiers, l'UE attend les architectes": interview avec Jacques Delors. *Le Figaro*. 15/06/2010. URL: <http://www.lefigaro.fr/politique/2010/06/15/01002-20100615ARTFIG00681-delors-l-europe-attend-les-architectes.php>
30. HM Government. *The United Kingdom's exit from and new partnership with the European Union: Presented to Parliament by the Prime Minister, February 2017*. 75 p. URL: www.gov.uk/government/publications
31. Schmitter Ph. C. Neo-Neofunctionalism. *European Integration Theory*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2004. P. 45–74.
32. Schmitter Ph. C. A Revised Theory of Regional Integration. *International Organization*. Autumn 1970. Vol. 24. No. 4. P. 836–868.
33. Bartolini, S. *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building and Political Structuring between the Nation-State and the European Union*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. xxvii, 415 p.
34. Hooghe, Liesbet and Marks, Gary 2009: A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*. No 39 (1). P. 1–23.
35. Krastev, Ivan. A Fraying Union. *Journal of Democracy*. October 2012. Vol. 23, No. 4. P. 23–30.
36. Five Presidents' Report, 2015: *Completing Europe's Economic and Monetary Union*. Report by Jean-Claude Juncker in close cooperation with Donald Tusk, Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi and Martin Schulz. Brussels: European Commission. 23 p.
37. European Council and the Council of the European Union. *Bratislava Declaration and Roadmap*, Bratislava, 16 September 2016. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/future-eu/bratislava-declaration-and-roadmap/>
38. Un patto per l'Unione federale/ Claude Bartolone, Presidente della Assemblée nationale (Francia), Laura Boldrini, Presidente della Camera dei deputati (Italia), Mars Di Bartolomeo, Presidente della Chambre des députés (Lussemburgo), Norbert Lammert, Presidente del Bundestag (Germania). *La Stampa* (Italia). 26.02.17. URL: <https://www.lastampa.it/2017/02/26/cultura/opinioni/editoriali/un-patto-per-lunione-federale-NeF0aVYKZqi5wsZpIEx25N/pagina.html>
39. Франція і Італія хочуть перетворити ЄС на федерацію, але Берлін проти – Rzeczpospolita. *Дзеркало тижня*. 22 серпня 2016.
40. European Commission. *White Paper on the Future of Europe: Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*. Brussels, COM(2017)2025 of 1 March 2017. 31 p.
41. Franzius, Claudio, Mayer, Franz C., Neyer, Jürgen (eds.). *Grenzen der europäischen Integration. Herausforderungen für Recht und Politik*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2014. 376 S.
42. *The end of the Eurocrats' dream: adjusting to European diversity*. Cambridge – New York : Cambridge University Press, 2016. x, 353 p.
43. *Between Flexibility and Disintegration: the Trajectory of Differentiation in EU Law*. Northampton, MA: Edward Elgar Pub., 2017. 448 p.
44. Scharpf, Fritz W. 2013: *The Costs of Non-Disintegration: The Case of the European Monetary Union*, in: Eppler, Annegret/Scheller Henrik (ed.) 2013b: *Zur Konzeptionalisierung europäischer Desintegration. Zug- und Gegenkräfte im europäischen Integrationsprozess*, Baden-Baden. Nomos Verlagsgesellschaft P. 165–184.

Надійшла до редакції 06.03.2017 р.

Сиденко В.Р., д-р екон. наук

научный консультант Украинского центра экономических и политических исследований имени Александра Разумкова,

главный научный сотрудник

Института экономики и прогнозирования НАН Украины

КРИЗИСНЫЕ ПРОЦЕССЫ В РАЗВИТИИ ИНТЕГРАЦИИ В ЕС: ИСТОКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Рассматриваются основные факторы, предопределяющие кризисные процессы в развитии интеграции в рамках ЕС и еврозоны и связанные с асимметрией в системе макроэкономической регуляции и в соотношении между коммуни-тарным и национальным регулированием. Автор обосновывает тезис об обусловленности кризиса в ЕС цикличностью развития процессов региональной интеграции, связанной с Кондратьевскими длинными технологическими волнами. Онобобщает существующие теоретические подходы к вопросу о дезинтеграционных процессах и описывает возможные сценарии последующей эволюции ЕС и еврозоны, которые могут реализовываться как в направлении усиления институциональной интеграции, так и определенной дезинтеграции, и утверждения модели дифференцированной (разноуровневой) интеграции. Делается вывод, что интеграционная стратегия Украины должна быть откорректирована и учитывать разные варианты возможной последующей эволюции ЕС. Для достижения успеха ключевые аспекты такой стратегии должны быть предметом многовариантных научных исследований, обосновывающих принятие в будущем соответствующих политических решений.

Ключевые слова: Европейский Союз, европейская интеграция, дезинтеграция, еврозона, экономический и валютный союз, кризисные процессы, сценарии развития интеграции (дезинтеграции).

V.R. Sidenko, Doctor of Economics,

Senior Research Fellow at the Razumkov Centre

(Ukrainian Centre for Economic and Political Studies),

Chief Research Fellow at the Institute for Economics and Forecasting,

NAS of Ukraine

THE CRISIS PROCESSES IN THE EU DEVELOPMENT: ORIGINS AND PROSPECTS

The article examines the main factors that lead to crises in the development of integration in the EU and the euro area related to the asymmetry in the system of macroeconomic regulation and in the relationship between the Community and national regulations. The author proves the thesis that the crisis in the EU is predetermined by the cyclical development of regional integration processes dependent on Kondratiev long (technological) waves. He summarizes the existing theoretical approaches to the question of disintegration processes and describes possible scenarios for the further evolution of the EU and the euro area, which can be implemented in the direction of

either strengthening the institutional integration or disintegration and consolidation of a differentiated (multi-level) integration model. The author concludes that the integration strategy of Ukraine should be adjusted to take into account various options and possible future evolution of the EU. To achieve success, key aspects of such strategy are to become a subject for multi-variant scientific research, which could provide ground for the future adoption of relevant political decisions.

Keywords: *European Union, European integration, disintegration, the Eurozone, the Economic and Monetary Union, crisis processes, scenarios of integration (disintegration).*

References

1. Gove, Michael (2017, January 16). Donald Trump's first UK post-election interview: Brexit a 'great thing'. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/15/trumps-first-uk-post-election-interview-brexit-a-great-thing>
2. Sidenko, V.R. (2017). Contemporary global crisis processes and the degradation of the climate of trust in international relations. *The Creation of a Space of Public Trust in Ukraine for the XXI Century: Papers of the International Scientific and Practical Conference, Lviv, February 17–19, 2016* (pp. 307-311). The Association of Ukrainian Banks, Banking University, edited by S.M. Argevitin. Kyiv: Banking University, [in Ukrainian].
3. Alesina, A. and Giavazzi, F. (2006). *The Future of Europe: A Reform or Decline*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
4. Taylor, Paul Graham (2008). *The End of European Integration: anti-Europeanism examined*. London; New York: Routledge.
5. Hayward, Jack and Wurzel, Rüdiger, eds. (2012). *European Disunion: Between Sovereignty and Solidarity*. New York: Palgrave Macmillan. doi: <https://doi.org/10.1057/9781137271358>
6. Offe, Claus (2015). *Europe Entrapped*. Cambridge, UK: Polity Press.
7. Berend, T. Iván (2017). *The Contemporary Crisis of the European Union: Prospects for the Future*. New York: Routledge.
8. Soros, George and Schmitz, Gregor Peter (2016, February 11). 'The European Union is on the Verge of Collapse' – An Interview. *The New York Review of Books*, 63 (2). Retrieved from <http://www.nybooks.com/articles/2016/02/11/europe-verge-collapse-interview/>
9. Soros, George (2014). *The Tragedy of the European Union: Disintegration or Revival?* George Soros with Gregor Peter Schmitz. New York: Public Affairs.
10. Gilman, Nils and Weber, Steven (2016). Back in the USSR. Is the European Union heading for a Soviet-style collapse? *The American Interest*, 12 (3). Retrieved from <http://www.the-american-interest.com/2016/12/12/back-in-the-ussr/>
11. Eppler, Annegret & Scheller, Henrik, eds. (2013). *Zur Konzeptionalisierung europäischer Desintegration. Zug- und Gegenkräfte im europäischen Integrationsprozess*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. doi: <https://doi.org/10.5771/9783845243764> [in German].
12. Vollaard, Hans (2008). *A Theory of European Disintegration*. Fourth Pan-European Conference on EU Politics 25th - 27th September 2008, University of Latvia, Riga. Retrieved from <http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/017.pdf>
13. Vollaard, Hans (2014). Explaining European Disintegration. *Journal of Common Market Studies*, 52 (5), 1142-1159. doi: <https://doi.org/10.1111/jcms.12132>
14. Scheller, Henrik and Annegret Eppler (2014). European Disintegration – non-existing Phenomenon or a Blind Spot of European Integration Research? Preliminary Thoughts for a Research Agenda. *Institute for European Integration Research Working Paper 02/2014*.

Institut für europäische Integrationsforschung, Wien. Retrieved from https://eif.univie.ac.at/downloads/workingpapers/2014_02_Eppler_Scheller.pdf

15. Schmitter, Philippe C. and Lefkofridi, Zoe (2016). Neo-Functionalism as a theory of disintegration. *Chinese Political Science Review*, 1, 1-29. doi: <https://doi.org/10.1007/s41111-016-0012-4>

16. Webber, Douglas (2011). How Likely Is It That The European Union Will Disintegrate? A Critical Analysis of Competing Theoretical Perspectives. Austrian National University, ANU Centre for European Studies Briefing Paper Series, 2 (3).

17. Zielonka, Jan (2012). Disintegration Theory. International Implications of Europe's Crisis. *Georgetown Journal of International Affairs*, Winter/Spring, 51-59.

18. Libman, A.M., Heifets, B.A (2011). The models of economic disintegration. Integration and disintegration. *Journal of Eurasian Economic Integration*, 2 (11), 4-18 [in Russian].

19. Sidenko, V.R. (2014). The policy of completion of the formation of the European economic and currency union: main tendencies and possible consequences for Ukraine. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10, 51-66 [in Ukrainian and Russian].

20. Sidenko, V.R. (2011). European Integration and Economic Development. Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine. Kyiv, 2011 [in Russian].

21. Mundell, R.A. (1961). A Theory of Optimum Currency Areas. *American Economic Review*, 51 (4), 657-665.

22. Stiglitz, Joseph E. (2016). How a Common Currency Threatens the Future of Europe. New York - London: W.W. Norton & Company.

23. Frankel, Jeffrey A. and Rose, Andrew K. (1997). The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria. *The Economic Journal*, 108 (449), 1009-1025. doi: <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00327>

24. Scharpf, Fritz W. (2011). Monetary Union, Fiscal Crisis and the Preemption of Democracy: LEQS Annual Lecture Paper 2011. Paper presented at the LEQS Annual Lecture 'Saving the Euro – at the expense of democracy in Europe?' on 12 May 2011 at the London School of Economics. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1852316>

25. Mundell, Robert A. (1962). The Appropriate Use of Monetary and Fiscal Policy for Internal and External Stability. *IMF Staff Papers*, 9 (1), 70-79. doi: <https://doi.org/10.2307/3866082>

26. Scharpf, Fritz W. (2016). Forced Structural Convergence in the Eurozone – Or a Differentiated European Monetary Community. *MPIfG Discussion Paper 16/15*. Köln: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung.

27. Galbraith, James K. (2016). Welcome to the Poisoned Chalice: The Destruction of Greece and the Future of Europe. New Haven, CT: Yale University Press.

28. The Economist (2004, February 12). Charlemagne: The return of Jaques Delors. Retrieved from <http://www.economist.com/node/2424124>

29. Rousselin, Pierre (2010, June 15). "Après les pompiers, l'UE attend les architectes": interview avec Jacques Delors. *Le Figaro*. Retrieved from <http://www.lefigaro.fr/politique/2010/06/15/01002-20100615ARTFIG00681-delors-l-europe-attend-les-architectes.php> [in French].

30. HM Government (2017, February). The United Kingdom's exit from and new partnership with the European Union: Presented to Parliament by the Prime Minister, 2017. Retrieved from www.gov.uk/government/publications

31. Schmitter, Ph. C. (2004). Neo-neofunctionalism. Wiener A. and Diez Th., eds. *European Integration Theory*. Oxford - New York: Oxford University Press, 45-74.

32. Chmitter, Ph. C. (1970). A revised theory of regional integration. *International Organization*, 24 (4), 836-868. doi: <https://doi.org/10.1017/S0020818300017549>

33. Bartolini, S. (2005). *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building and Political Structuring between the Nation-State and the European Union*. Oxford; New York: Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/0199286434.001.0001>

34. Hooghe, Liesbet and Marks, Gary (2009). A postfunctionalist theory of European integration: From permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*, 39 (1), 1-23. doi: <https://doi.org/10.1017/S0007123408000409>
35. Krastev, Ivan (2012). A fraying Union. *Journal of Democracy*, 23 (4), 23-30. doi: <https://doi.org/10.1353/jod.2012.0064>
36. Five Presidents' Report (2015): *Completing Europe's Economic and Monetary Union*. Report by Jean-Claude Juncker in close cooperation with Donald Tusk, Jeroen Dijsselbloem, Mario Draghi and Martin Schulz. Brussels: European Commission.
37. European Council and the Council of the European Union (2016, September 16). Bratislava Declaration and Roadmap. Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/future-eu/bratislava-declaration-and-roadmap/>
38. Bartolone, Claude et al. (2017, February 26). Un patto per l'Unione federale. Claude Bartolone, Presidente della Assemblée nationale (Francia), Laura Boldrini, Presidente della Camera dei deputati (Italia), Mars Di Bartolomeo, Presidente della Chambre des députés (Lussemburgo), Norbert Lammert, Presidente del Bundestag (Germania). *La Stampa* (Italia). Retrieved from <https://www.lastampa.it/2017/02/26/cultura/opinioni/editoriali/un-patto-per-lunione-federale-NeF0aVYKZqi5wsZpIEx25N/pagina.html> [in Italian].
39. ZN.UA (2016, August 22). *France and Italy strive to transform the EU into a federation, but Berlin opposes* – Rzeczpospolita. *Dzerkalo tyzhnia* – ZN.UA [in Ukrainian and Russian].
40. European Commission (2017, March 1). White Paper on the Future of Europe: Reflections and scenarios for the EU27 by 2025. Brussels, COM(2017)2025.
41. Franzius, Claudio, Mayer, Franz C., Neyer, Jürgen, eds. (2014). *Grenzen der europäischen Integration. Herausforderungen für Recht und Politik*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft [in German]. doi: <https://doi.org/10.5771/9783845248851>
42. Chalmers, D., Jachtenfuchs, M., Joerges, C., eds. (2016). *The End of the Eurocrats' Dream: Adjusting to European diversity*. Cambridge - New York: Cambridge University Press.
43. Ott, Andrea, De Witte, Bruno and Vos, Ellen, eds. (2017). *Between Flexibility and Disintegration: the Trajectory of Differentiation in EU Law*. Northampton, MA: Edward Elgar Pub.
44. Scharpf, Fritz W. (2013). The costs of non-disintegration: the case of the European Monetary Union. Eppler, Annegret & Scheller, Henrik eds. *Zur Konzeptionalisierung europäischer Desintegration. Zug- und Gegenkräfte im europäischen Integrationsprozess*, Baden-Baden. Nomos Verlagsgesellschaft, 165-184. doi: <https://doi.org/10.5771/9783845243764-163>